

NOI DATE DESPRE CULTUL LUI ACHILLE ÎN SPAȚIUL NORD-VEST PONTIC¹

DE

VICTOR COJOCARU

CUVINTE CHEIE: Spațiul nord-vest-pontic, Religie, Cultul lui Achille, Secolul IV a. Chr.

În secolul VII a. Chr., când pe litoralul de nord și de vest al Pontului Euxin erau întemeiate primele *apoikii*, ținuturile respective intraseră demult în fantezia mitică a grecilor. Argonauții și Medea, Odyseus și hiperboreenii se leagă mai mult sau mai puțin de această lume, rămasă, totuși, în zorii colonizării grecești încă în bună măsură un spațiu necunoscut. În regiunile nou descoperite, sub influența tradițiilor locale, gândirea mitică a elenilor localiza disputa pentru aur a arimaspiilor și grifonilor și căuta regatul semilegendar al amazoanelor. Coloniștii o regăseau pe Iphigenia ca preoteasă a Artemidei la taúrii inospitalieri și-i deplângeau pe Prometeu înlănțuit de stâncile Caucazului².

Dintre toate aceste mituri grecești legate de spațiul pontic cea mai complexă evoluție a cunoscut-o legenda lui Achille. Eroul adus de corăbierii ionieni avea să devină Stăpânul «lumii de jos» pe «Insula Albă» (Leuke)³. Aici – pe «Insula Fericților» – avea să fie celebrat pe parcursul întregii antichități ca heros și zeu⁴.

Cultul lui Achille este atestat pentru mai multe regiuni ale lumii grecești⁵, dar a cunoscut o răspândire deosebită mai ales în spațiul nord și nord-vest pontic, începând cu secolul VI a. Chr.⁶. În perioada romană, respectiva divinitate apare în mai multe inscripții cu supranumele de Ποντάρχησ, adică de «stăpân al

¹ Articolul de față a fost prezentat sub forma unei comunicări la cea de-a VII-a ședință anuală a Comisiilor mixte româno-ucraineană și ucraineano-română de istorie, arheologie, etnografie și folclor, care și-a ținut lucrările între 17-20 mai 2000 la Neptun-Mangalia. Varianta germană a textului a fost trimisă la revista *Tyche*, iar într-o variantă lărgită, tot în limba germană, urmează să apară în, vol. I al seriei «Tyras-Cetatea Albă».

² O privire generală asupra legăturilor mitologiei grecești cu Caucazul și cu regiunile de la nordul Mării Negre la M. Rostowzew, *Skythien und der Bosphorus*, Bd. I: *Kritische Übersicht der schriftlichen und archäologischen Quellen*, Berlin, 1931, p. 3 și urm. Pentru literatura mai nouă, vezi M. V. Skržinskaja, *Drevnegrečeskij fol'klor i literatura o Severnom Pričernomor'e*, Kiev, 1991.

³ H. Hommel, *Der Gott Achilleus*, Sitzb. Heidelberg, 1980, 1, 18 (în rusă, într-o formă prescurtată, în *VDI*, 1981, 1, p. 53-76); compară mai recent D. Sigel, s. v. *Achilleus*, în *DNP* I, 1996, col. 79: «Möglicherweise hat sich der A.-Kult von Milet aus zunächst durch die ion. Kolonisten (ca. 650-550 v. Chr.) am Hellespont ausgebreitet».

⁴ Escher, s. v. *Achilleus*, în *RE* I₁, 1893, col. 223 și urm.; H. Hommel, *op.cit.* (n. 3), p. 16 și urm. și nota 35 menționează mai multe încercări de a delimita funcțiile inițiale ale lui Achille ca divinitate. Compară în acest sens G. Hedreen, *The Cult of Achilles in the Euxine*, în *Hesperia* 60, 1991, p. 313: «With respect to this distinction between heroic and divine worship the cult of Achilles is problematic». Într-o inscripție descoperită recent la Berezan', databilă în a doua jumătate a secolului I p. Chr. și care a fost publicată de F. V. Selov-Kovedjaev, *Berezanskij gimn ostrovu i Achillu*, în *VDI*, 1990, 3, p. 49-62, Achilleus Pontarches apare ca zeitate a apelor, a «lumii de jos» și cu trecut omenesc; compară L. Dubois, *Bulletin Épigraphique. Pont*, în *REG* 104, 1991, p. 505-506, nr. 419.

⁵ E. Diehl, s. v. *Pontarches*, în *RE* XXII 1, 1953, col. 11; S. Wide, *Lakonische Kulte*, Darmstadt, 1973, p. 232-236; H. Hunger, s. v. *Achilleus*, în *Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*, Wien, 1975⁷, p. 3; F. Graf, *Nordionische Kulte. Religionsgeschichtliche und epigraphische Untersuchung zu den Kulturen von Chios, Erythrai, Klazomenai und Phokaia*, Rom, 1985, p. 351-353; J. T. Hooker, *The cults of Achilles*, în *Rheinisches Museum für Philologie* 131, 1988, p. 1-7.

⁶ E. Diehl, *op.cit.* (n. 5), col. 7 și urm. Intensitatea răspândirii cultului lui Achille în această perioadă este atestată de un mare număr de *graffiti*, aflate în teritoriul Olbiei și pe insula Leuke; vezi A. S. Rusjaeva, *Kul'tovi predmeti z poselejnja poblizu o-va Berezan*, în *Archeologija*, 1971, 2, p. 22 și urm.; V. P. Jajlenko, *Graffiti Levki, Berezani i Ol'vii*, în *VDI*, 1980, 2, p. 72-99 (*passim*) și 3, p. 75-116 (*passim*); S. B. Ochotnikov-A. S. Ostroverchov, *L'île de Leuke et le culte d'Achille*, în *Pontica* 24, 1991, p. 66-70; idem, *Svjatilišče Achilla na ostrove Levke (Zneinom)*, Kiev, 1993, p. 54-61.

Pontului»⁷. După părerea unor cercetători, în primele secole p. Chr. Achille devenise una dintre zeitățile cele mai importante ale orașului Olbia. Nu este exclus ca acesta să fi ocupat chiar primul loc în Panteonul *apoikiei* mileniene⁸.

În consecință, mare a fost și interesul autorilor greci și latini față de insula Leuke și față de alte locuri de cult ale lui Achille de pe litoralul nordic al Mării Negre⁹. Cercetarea modernă s-a ocupat, de asemenea, intens de acest cult și astfel apărea în 1918 o cercetare monografică despre «Insula Albă și Peninsula Taurică în Pontul Euxin»¹⁰. Chiar dacă între timp în literatura de specialitate, atât în cea occidentală cât și în cea rusă, diverse aspecte ale cultului lui Achille au fost discutate continuu¹¹, mai persistă în continuare încă destule semne de întrebare.

Noi mărturii pot aduce oricând un plus de noutate în cunoașterea unor fațete mai puțin cunoscute ale cultului lui Achille în spațiul nord-vest pontic. De aceea doresc să prezint în continuare un fragment ceramic descoperit la Tyras, legat în mod indubitabil de cultul lui Achille. Este vorba de un fragment ceramic reprezentând corpul, umărul și buza unui vas (oinochoe) confecționat din argilă de culoare roșiatică și databil pe baza formei recipientului și a caracteristicilor pastei în secolul IV a. Chr. (pl. I, 1-2; pl. II, 1)¹² și care fost descoperit la Tyras în campania de săpături din 1997 în contextul unui strat elenistic¹³.

Pe partea exterioară a vasului, circa 3–3,5 cm mai jos de buza acestuia, se poate observa o reprezentare în relief și o inscripție (pl. I, 1; pl. II, 2). Reprezentarea (pl. II, 3) constituie capul unui personaj redat

⁷ Până în prezent au fost publicate 45 de inscripții lapidare săpate în cinstea lui Achilleus Pontarches, vezi F.V. Šelov-Kovedjaev, *op.cit.* (n. 4), p. 49 și urm. cu nota 3 și P. O. Karyškovskij, *Novye ol'vijskie posvjaščeniia pervykh vekov našej ery*, în *VDI*, 1993, 1, p. 73 și urm. De asemenea, Ju.G. Vinogradov, *Bulletin Épigrafiq. Pont Nord*, în *REG* 109, 1996, p. 609, nr. 299. Afirmatia lui N.A. Lejunkskaja, *Pro kul't Achilla v Pivničnomu Pričernomor'i*, în *Arheologija* 23, 1970, p. 61, conform căreia deja în secolul IV a. Chr. cultul lui Achilleus Pontarches era răspândit la regii sciți, o consider nefondată. Despre reprezentările din viața lui Achille de pe învelitorile de aur ale tolbelor de săgeți descoperite în curganele scitice (pe care le invocă drept argument N. A. Lejunkskaja), vezi D. S. Raevskij, *Ellinskie bogi v Skifii? /K semantičeskoj karakteristike greko-skifskogo iskusstva*, în *VDI*, 1980, 1, p. 55 și urm. În legătură cu răspândirea miturilor grecești la sciți, vezi idem, *Anmerkungen zu Kapitel V: Staat, Religion und Kultur der Skythen und der Sarmaten*, în: M. Rostowzew, *Skythien und der Bosphorus*, Bd. II: *Wiederentdeckte Kapitel und Verwandtes*, übersetzt und herausgegeben von Heinz Heinen in Verbindung mit G. M. Bongard-Levin und Ju. G. Vinogradov, Stuttgart, 1993, p. 50 cu nota 3 și indicații bibliografice.

⁸ E. Diehl, *op.cit.* (n. 5), col. 13; G. Hedreen, *op.cit.* (n. 4), p. 323. În această privință foarte importantă este și mărturia lui Dion Chrysostomos XXXVI 9: εἰ μὴ ἄρα καὶ διὰ τὴν πρὸς τὸν Ἀχιλλέα εὐνοίαν τοῦτον μὲν γὰρ ὑπερφῶς τιμῶσι, καὶ νεῶν τὸν μὲν ἐν τῇ νήσῳ τῇ Ἀχιλλέως καλουμένη ἴδρυνται, τὸν δὲ ἐν τῇ πόλει. Dintre magistrații orașului în secolele I-II p. Chr. îl cinstesc pe Achilleus Pontarches 32 ἄρχοντες, 11 πρῶτοι ἄρχοντες, 11 στρατηγοὶ și opt ἱερεῖς- vezi P.O. Karyškovskij, *op.cit.* (n. 7), p. 86-95. Părerea lui E. Diehl, *op.cit.* (n. 5), col. 13 că «Bisher sind keine Weihinschriften der Archonten von Olbia an anderer Götter bekannt geworden» necesită o mică precizare: un πρῶτος ἄρχων apare într-o inscripție votivă către Hermes Agoraios (IosPE I², nr. 129), un altul – într-o inscripție votivă către Zeus Soteiros (IosPE I², nr. 162).

⁹ Mărturiile antice au fost cercetate temeinic de H. Hommel, *op.cit.* (n. 3) și G. Hedreen, *op. cit.* (n. 4).

¹⁰ Mă refer la cartea lui I. Tolstoj, *Ostrov Belyj i Tavrika na Ėvksinskom Ponte*, Petrograd, 1918. Foarte utile sunt și recenziile la această lucrare, aparținând lui M. Rostowzew, *Novaja kniga o Belom ostrove i Tavrike*, în *IAK* 65, 1918, p. 177-197 și E. Diehl, în *Gnomon* 3, 1927, p. 633-643.

¹¹ Dintre numeroasele publicații recente le amintesc pe cele mai importante: E. Diehl, *op.cit.* (n. 5); N.A. Lejunkskaja, *op.cit.* (n. 7); H. Hommel, *op.cit.* (n. 3); J.T. Hooker, *op.cit.* (n. 5); G. Hedreen, *op.cit.* (n. 4); S.B. Okhotnikov – A.S. Ostroverkhov, *op.cit.*, 1991 (n. 6); iidem, *op. cit.* 1993 (n. 6); Ju.G. Vinogradov – S.D. Kryžickij, *Olbia. Eine altgriechische Stadt im nordwestlichen Schwarzmeerraum*, Leiden–New York–Köln, 1995, p. 117 și urm., 121; L. Dubois, *Inscriptions grecques dialectales d'Olbia du Pont*, Genève, 1996, p. 95-107. Publicațiile mai recente referitoare la sursele epigrafice au fost adunate de Ju.G. Vinogradov, *Epigraphik in der UdSSR*, în *Arheološki Vestnik / Acta Archaeologica* 31, 1980, p. 301-316 (*passim*); idem, *Bulletin Épigrafiq. Côte Septentrionale du Pont, Caucase, Asie Centrale*, în *REG* 103, 1990, p. 531-560 (*passim*); idem, *Bulletin Épigrafiq. Pont Nord*, în *REG* 109, 1996, p. 607-612, nr. 295 și 299.

¹² Pentru o asemenea datare s-a pronunțat și T. L. Samojlova, cel mai bun specialist la ora actuală în studierea ceramicii de la Tyras din perioada preromană.

¹³ Deoarece stratul de cultură era deranjat și materialul arheologic amestecat, contextul arheologic n-a permis o datare mai precisă. În prezent fragmentul ceramic respectiv se păstrează în muzeul din Belgorod-Dniestrovskij (Lista nr. 68 pe anul 1997).

«en face» având ca fundal un semioval întrerupt, cu marginile ușor proeminente, având semnificație de nimb. În contextul spiritualității grecești reprezentările capetelor de divinități sunt însoțite de timpuriu de însemne similare¹⁴. Nimbul semnifica lumina strălucitoare care înconjură capetele zeilor și eroilor¹⁵. O asemenea semnificație rămânea valabilă nu numai referitoare la zeitățile astrale, respectiv solare¹⁶. În cazul acestei reprezentări a lui Achille ne-am putea gândi la epitetul de φαίδιμος, adică «strălucitorul», atribuit eroului de către Homer¹⁷. Fața ușor ovală este încadrată de un păr bogat, ușor cârlionțat, despărțit într-o cărare pe mijloc. Ochii larg deschiși privesc ușor spre dreapta. Nasul lung este modelat proporțional. Buzele puțin cam groase sunt întredeschise. Reprezentarea a fost, în mod evident, aplicată pe peretele vasului cu un model. În stânga nimbului au rămas vizibile câteva caneluri care ar putea fi puse în legătură cu procesul aplicării. Este posibil ca peretele vasului să fi fost acoperit în acest loc cu incizii pentru a se asigura o cât mai bună fixare a reprezentării. Inciziile rămase vizibile n-au mai fost netezite, ceea ce ar constitui indiciile unei producții rapide, în serie.

În stânga reprezentării se află o ștampilă ovală cu inscripție retrogradă din două rânduri AXIA/ΛΕΩ (pl. II, 4). Aceasta reprezintă, după părerea noastră, nu un antroponim teophor¹⁸, ci teonym-ul zeului sau heros-ului Achille în așa-numitul genitiv ionic¹⁹ Ἀχιλλέω – «(vasul) lui Achille»²⁰. Genitivul nu constituie nicidecum o surpriză într-o asemenea situație, chiar dacă am fi așteptat mai curând o dedicație în dativ. Inscripții votive în genitiv sunt întâlnite, totuși, de timpuriu. De la Olbia, oraș situat în vecinătatea Tyras-ului, ne parvin mai multe asemenea dedicații databile din secolul VI până în secolul IV a. Chr.: la L. Dubois putem găsi mai multe exemple de la Olbia și Berezan, cum ar fi: Ἐρμέω, Εὐρηοιβίω²¹, Δελφινίω²², ἱερῆ Ζηνός²³, Ἀθηνάης ἱερῆ²⁴, Ἀφ[ρ]οδίτης ἡ κύλις²⁵, ἱερῆ εἰμι τόρμew (= τὸ Ἐρμέω)²⁶. Dedicatii de tipul τοῦ θεοῦ pot fi întâlnite, de asemenea, și în alte regiuni ale lumii grecești²⁷. Ștampilarea ne permite să presupunem producția unei serii întregi de asemenea vase, căci altfel pregătirea unei ștampile nu și-ar fi avut rostul.

¹⁴ Compară M. Collinet-Guérin, *Histoire du Nimbe des origines aux temps modernes*, Paris, 1961, p. 193 și urm.

¹⁵ Vezi M. Bergmann, *Die Strahlen der Herrscher: theomorphes Herrscherbild und politische Symbolik im Hellenismus und in der römischen Kaiserzeit*, Mainz, 1998, p. 42.

¹⁶ *Eadem*, p. 45.

¹⁷ Iliada IX, 434.

¹⁸ În perioada preromană – după știința noastră – la Tyras ca și în celelalte orașe de pe litoralul de nord și de nord-vest a Mării Negre până în prezent nu a fost atestat un antroponim Achilleus. Chiar și pentru Atena un asemenea nume rămâne necunoscut în inscripții din secolele IV–III a. Chr., vezi *A Lexicon of Greek Personal Names*, Vol. II: *Attica*, edited by M.J. Osborne and S.G. Byrne, Oxford 1994, p. 85. Explicarea numelui a fost încercată mai recent de G. Nagy, *The name of Achilles: etymology and epic*, în *Studies in Greek, Italic and Indoeuropean Linguistics, Offered to Leonard R. Palmer*, ed. A. Marpurgo Davies – W. Meid, Innsbruck, 1976, p. 209-237; o discuție amplă a acestei problematice la H. Hommel, *op.cit.* (n. 3), p. 38 și urm. La Olbia este cunoscut la sfârșitul secolului VI și în secolul IV a. Chr. compozitul Ἀχιλλόδορος; compară L. Dubois, *op.cit.* (n. 11), p. 50 și urm. și 171, cu bibliografia mai veche. Același nume este atestat printr-o inscripție de la Histria din secolele I a. Chr.–I p. Chr. (ISM I, nr. 191, II, r. 10).

¹⁹ Pentru așa numitul genitiv ionic cunoaștem un exemplu din a doua jumătate a secolului III a. Chr. de la Olbia, IosPE I², nr. 32, A, r. 23: ἐπί τε Ἡροδόωρου ἱερέω; vezi discuția la A. Thumb – A. Scherer, *Handbuch der griechischen Dialekte*, Heidelberg, 1959², p. 271 și urm.; de asemenea, C. D. Buck, *The Greek Dialects*, Chicago, 1955, p. 142; A. Scherer, *Zur Laut- und Formlehre der milesischen Inschriften*, München, 1934, p. 3 și § 45 pentru genitivul în -ew; B. Bondesson, *De sonis et formis titulorum Milesiorum Didymaeorumque*, Lund, 1936, p. 150 și urm. L. Dubois, *op.cit.* (n. 11), p. 190 încercă mai recent o explicație a genitivului ἱερέω din inscripția olbiană amintită mai sus.

²⁰ O paralelă elocventă oferă S. B. Ochotnikov-A.S. Ostroverchov, *op.cit.*, 1993 (n. 6), p. 57 și urm., pl. 12, fig. 13, 3 prin publicarea unui *graffito* de pe un crater cu firnis negru din secolul III a. Chr. găsit pe «Insula Albă»: [I]/EPA AXIΛΛEΩC; compară V.P. Jajlenko, *op.cit.* (n. 6), nr. 8, pl. I, 6. Pentru utilizarea genitivului în perioada arhaică vezi F. Lorber, *Inschriften auf korinthischen Vasenmalerei im 7. und 6. Jh. v. Chr.*, Berlin, 1979, p. 108 și nota 643 cu trimiteri bibliografice.

²¹ L. Dubois, *op.cit.* (n. 11), p. 26, nr. 12.

²² *Ibidem*, p. 113, nr. 60-61.

²³ *Ibidem*, p. 117, nr. 67.

²⁴ *Ibidem*, p. 117, nr. 67.

²⁵ *Ibidem*, p. 121, nr. 72.

²⁶ *Ibidem*, p. 125, nr. 76; compară *Dialectorum Graecorum exempla epigraphica potiora*, editat Eduardus Schwyzer, Leipzig, 1923 (reimprimat Darmstadt, 1960), p. 359, nr. 737.

²⁷ O privire generală la M.L. Lazzarini, *Le formule delle dediche votive nella Grecia arcaica*, Roma, 1976, p. 121 și urm. și nr. 46-536; compară M. Guarducci, *Epigrafia Greca III*, Roma, 1974, p. 9.

Mai puțin clară apare legătura dintre asemenea vase și cultul lui Achille din spațiul nord-pontic. A fost produsă asemenea ceramică în serie la Tyras, ori vasul respectiv a fost adus la Tyras? În primul caz ne-am putea gândi la un lăcaș de cult al lui Achille de la Tyras nedescoperit până în prezent, sau la faptul că un asemenea tip de vas ar fi fost în folosință generală în diferite locuri de cult ale lui Achille. Acceptând o asemenea explicație, am avea de a face cu un *genitivus possessivus* și nu ne-ar părea exclusă o legătură cu insula Leuke²⁸, cel mai important centru pentru venerarea lui Achille în spațiul pontic. În perioada sa de maximă înflorire – în a doua jumătate a secolului IV a. Chr. și la începutul celui următor²⁹ – orașul de la limanul Nistrului ar fi putut exercita un protectorat asupra insulei Leuke³⁰ și, ca atare, el ar fi putut produce asemenea vase ca recipiente standard.

Contextul descoperirii și lipsa analogiilor directe nu ne permite să ne pronunțăm dacă este vorba despre un vas de cult produs în serie la Tyras ca ofrandă pentru Achille și recipient standard pentru unul sau mai multe locuri de cult, sau despre o «amintire de pelerinaj». Avem doar certitudinea primei mărturii a răspândirii cultului lui Achille la Tyras și în aceasta nu găsim nimic surprinzător, ținând cont de faptul că insula Leuke cu vestitul sanctuar al lui Achille este situată mai aproape de Tyras decât de Olbia, de unde ne parvin atestări numeroase ale cultului respectiv.

De o importanță deosebită este chipul de pe vas - prima reprezentare cunoscută, după știința noastră, a zeului sau heros-ului Achilleus venerat în spațiul nord și nord-vest pontic³¹. Nu poate fi trecută cu vederea asemănarea acestui chip ideal cu reprezentările lui Apollo³². Această asemănare s-ar explica pe de o parte prin răspândirea largă a cultului lui Apollo și, respectiv, prin frecvența deosebită a reprezentărilor acestei divinități în *apoikiile* milesiene. Pe de altă parte, apare posibilă și o syncrasie între funcțiile lui Achille și cele ale lui Apollo Iatros³³. De asemenea, asupra constituirii acestui chip ideal și-ar fi putut lăsa amprenta descrierea

²⁸ Arrian, *Periplous* 21, 2 menționează vase (φιάλαι) ca ofrande pentru Achille. Compară S. B. Ochotnikov – A.S. Ostroverchov, *op.cit.*, 1991 (n. 6), p. 69: «L'habitude d'offrir à la divinité les vases remplis est mentionnée en graffiti tracé sur le fragment d'un vase en argile rouge: "payement", "versement" (pour une bête sacrifiée)».

²⁹ În a doua jumătate a secolului IV și la începutul secolului III a. Chr. Tyras-ul bate monedă de argint. Tot în această perioadă sunt ridicate case bogate și începe construcția sistemului de apărare al orașului.

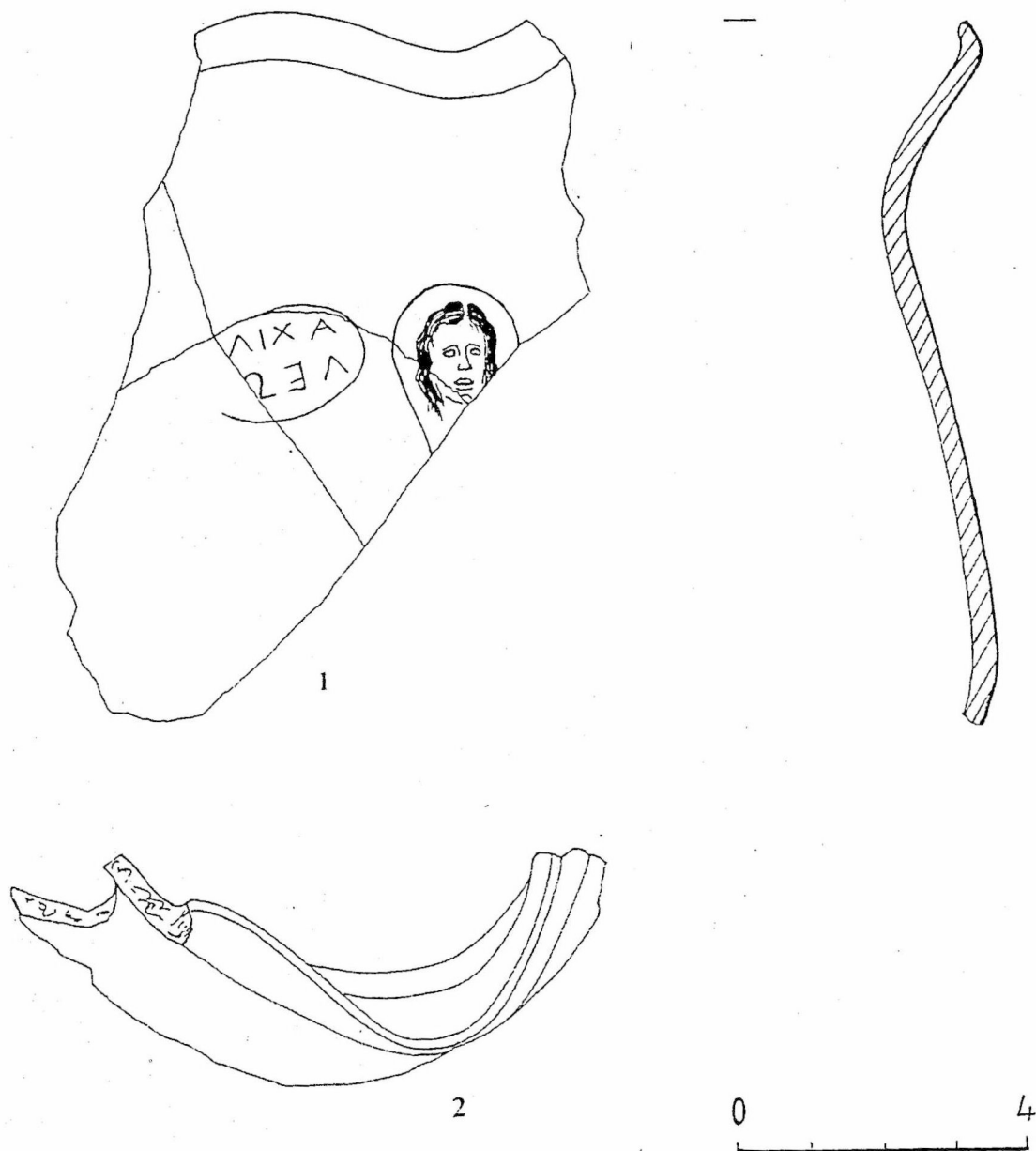
³⁰ Printr-o inscripție de la Olbia (IosPE I², nr. 26) sunt decretate măsuri de cinstire pentru un necunoscut, care se manifestase ca binefăcător față de olbienii ajunși pe insula Leuke. Documentul se datează cel târziu în secolul III a. Chr. În recenzia sa la cartea lui I. Tolstoj, *op.cit.* (n. 10), M. Rostowzew, *op.cit.* (n. 10), p. 191 considera că personajul cinstit ar fi putut fi cetățeanul unui oraș, care în această perioadă exercita un protectorat asupra insulei Leuke. În ceea ce mă privește, consider că doar Tyras și Histria ar intra în discuție în acest sens. Monedele ambelor orașe, alături de cele ale Olbiei, se numără printre cele mai des atestate descoperiri monetare de pe insula Albă în perioada elenistică timpurie; compară S.B. Ochotnikov – A.S. Ostroverchov, *op.cit.*, 1991 (n. 6), p. 71. N.A. Lejpunskaja, *op.cit.* (n. 7), p. 70 presupune că sanctuarul lui Achille de pe Leuke ar fi fost deservit nu numai de preoți de la Olbia ci și din alte orașe de pe litoralul nordic și vestic al Mării Negre.

³¹ Reprezentările tuturor temelor legate de legenda lui Achille au fost adunate de D. Kemp-Lindeman, *Darstellungen des Achilleus in griechischer und römischer Kunst*, Frankfurt am Main, 1975; compară *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, Zürich-München, 1981, I₁, p. 37-200; I₂, p. 56-145 și D. Grassinger, *Die Mythologischen Sarkophage*, Erster Teil: *Achill, Adonis, Aktaion, Alkestis, Amazonen*, Berlin, 1999, p. 19-69, pl. 1-37. Pe monede Achille apare ca erou al războiului troian, vezi U. Pause-Dreyer, *Die Heroen des trojanischen Krieges auf griechischen Münzen*, München, 1975, p. 50-59, 67 și urm.; cat. I-III, pl. 3, 4-7; pl. 4, 9. O paralelă pentru chipul de pe fragmentul ceramic prezentat de către noi poate fi întâlnită pe monede ale orașului Larisa Kremaste: *ibidem*, p. 55 și urm., cat. I, 3 (302-286 a. Chr.); cat. II, 2 (302-286 a. Chr.). Alte scene din viața lui Achille, ca «Achille la Chiron» și «Achille o ucide pe Penthesilea» la H. Voegtli, *Bilder der Heldenepen in der kaiserzeitlichen griechischen Münzprägung*, Aesch, 1977, p. 108 și urm., 123-126 cu pl. 21 I; pl. 24 fig, 24 h. În necropola Olbiei nord-pontice a fost găsită o cupă antropomoră acoperită cu firnis roșu în forma unui cap de bărbat cu barbă, coif și inscripția ΑΧΙΑΛΕΥΣ. Obiectul a fost datat în secolul II p. Chr., vezi V.D. Blavatskij, *Antičnaja arheologija Severnogo Pričernomor'ja*, Moscova, 1961, p. 145, fig. 66; compară Ju. G. Vinogradov-S. D. Kryžickij, *op.cit.* (n. 11), p. 121, fig. 114, 2.

³² Exemple la P.R. Franke – M. Hirmer, *Die griechische Münze*, München, 1964, fig. 187 (aversul unei tetradrachme a satrapului Mausolos, 377-353 a. Chr.); fig. 181 (aversul unei tetradrachme a orașului Klazomenai, 380-360 a. Chr.); pl. III (aversul unei tetradrachme a orașului Katane, către 410 a. Chr.).

³³ Un argument important l-ar putea constitui în această privință observația lui S.B. Ochotnikov – A.S. Ostroverchov, *op. cit.*, 1991 (n. 6), p. 72: «... on trouve les pointes de flèches concentrées au même endroit que d'autres objets offerts à Achille c'est à dire sur le terrain situé dans la partie nord-est de l'île. Cela permet de considérer les pointes de flèches comme offrandes votives originales. Dans ce sens les fonctions d'Achille étaient évidemment analogues à celles d'Apollon-Medecin. La flèche était un de ses attributs».

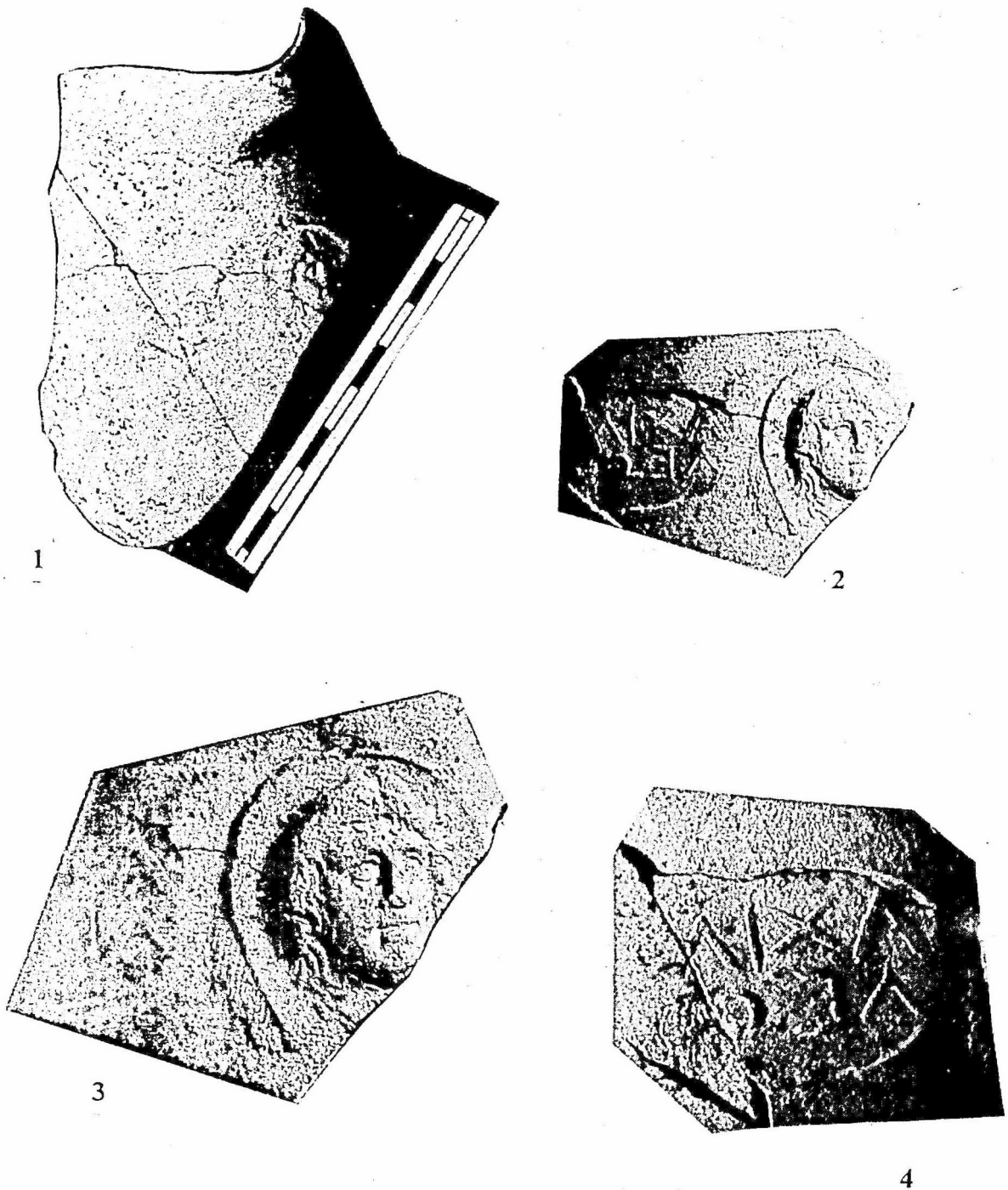
tânărului erou din epopeile homerice³⁴, care erau bine cunoscute grecilor din orașele de la nordul și nord-vestul Mării Negre³⁵. Aproximarea iconografică de Apollo ar putea explica într-o anumită măsură și folosirea nimbului care însoțește reprezentarea lui Achille.

Pl. I. Fragment de oinochoe cu reprezentarea lui Achille și ștampilă; 1. Vedere din față;
2. Profilul buzei, vedere de sus.

³⁴ Toate epitetele lui Achille din Iliada și Odisea au fost adunate de D. Shive, *Naming Achilles*, New York-Oxford, 1987, p. 140-152.

³⁵ La Olbia ciclul «Micii Iliade» era cunoscut în secolul V a. Chr., vezi Ju.G. Vinogradov, *Kyklische Dichtung in Olbia*, în *Pontische Studien: kleine Schriften zur Geschichte und Epigraphik des Schwarzmeerraumes*, herausgegeben in Verbindung mit H. Heinen, Mainz, 1997, p. 385 și urm. Prin reîntregirile propuse la publicarea unui *graffito* descoperit în săpăturile de la Olbia V.P. Jajlenko, *op.cit.* (n. 6), nr. 89 crede că ar recunoaște versul 39 al cântului IX din Odiseea. O mărturie mai târzie pentru popularitatea lui Homer în această *apoikie* milesiană o aduce Dion Chrysostomos XXXVI, 14.

Pl. II. Fragment de oinochoe cu reprezentarea lui Achille și ștampilă; 1. Vedere generală; 2. Reprezentarea lui Achille și ștampila; 3. Reprezentarea lui Achille; 4. Ștampila AXIA/ΛΕΩ←.

Nu ne rămâne decât să sperăm, că săpăturile viitoare de la Tyras, Olbia și Histria vor aduce noi mărturii despre cultul lui Achille în spațiul nord-vest pontic. Probabil că acestea, descoperite într-un context arheologic mai clar, ne vor ajuta să înțelegem într-o lumină nouă fragmentul ceramic cu inscripție și reprezentare în relief prezentat de către noi.

NEUES ÜBER DEN ACHILLEUSKULT IM NORDWESTLICHEN SCHWARZMEERRAUM

ZUSAMMENFASSUNG

Neue Zeugnisse können noch immer bisher unbekannte Facetten des Achilleus-Kultes im nördlichen Schwarzmeerraum aufdecken. Deshalb möchte ich einen neuen Keramikfund aus Tyras, der ganz offensichtlich mit dem Achilleuskult in Verbindung zu bringen ist, bekanntmachen. Es handelt sich um das Wandungsfragment eines Gefäßes (*Oinochoe*) aus rötlichem Ton, das aufgrund der Materialmerkmale, seiner Machart und der Form des Gefäßes in das 4. Jh. v. Chr. zu datieren ist. Es wurde 1997 bei den Grabungen in der Stadt in einer Kulturschicht der hellenistischen Zeit entdeckt.

Auf der Außenseite des Gefäßes, ca. 3-3,5 cm unterhalb seines Randes, sieht man eine Reliefdarstellung und eine Inschrift. Das Bildnis gibt den Kopf einer jugendlichen Idealgestalt «en face» vor einem scheibenartigen Hintergrund mit leicht wulstigem Rand wieder, der nach unten auf der erhaltenen linken Seite flügelartig ausläuft. Es ist an einen Nimbus zu denken. Das Bildnis wurde anscheinend aus einer Model auf die Gefäßwand appliziert.

Links neben der Reliefdarstellung befindet sich ein ovaler Eindruck mit der zweizeiligen retrograden Inschrift AXIA/ΛΕΩ. Er ist offensichtlich durch Einstempelung entstanden. Die Inschrift ist meiner Meinung nach nicht als theophores Anthroponym, sondern als Theonym des Gottes oder Heros Achilleus im sogenannten Ionischen Genetiv zu deuten: Ἀχιλλέω «(Gefäß) des Achilleus». Die Verwendung eines Stempel läßt darauf schließen, daß eine ganze Serie derartiger Gefäße produziert wurde, denn andernfalls hätte sich die Herstellung eines solchen Stempels nicht gelohnt.

Ob es sich bei dem Gefäß um ein vielverwendetes und deshalb in Serie hergestelltes Kultgerät, ein gern und häufig dargebrachtes und deshalb vorgefertigtes Weihegeschenk oder ein Pilgersouvenir handelt, läßt sich aufgrund des isolierten Befundes nicht entscheiden. Feststeht, daß uns mit diesem Keramikfund das erste Zeugnis für Verbindungen zum Achilleuskult aus der Stadt Tyras vorliegt. Von großer Bedeutung ist die Darstellung auf dem Gefäß, ist es doch meines Wissens die erste bekannte Darstellung des nordpontischen Gottes (oder Heros) Achilleus.

TAFELNSVERZEICHNIS

Taf. I. Das Wandungsfragment eines *Oinochoe* mit der Reliefdarstellung des Achilleus und der Inschrift: 1, Hinblick von vorn; 2, Hinblick von oben aufs Profil des Randes.

Taf. II. Das Wandungsfragment eines *Oinochoe* mit der Reliefdarstellung des Achilleus und der Inschrift: 1, Allgemeiner Hinblick; 2, Die Reliefdarstellung des Achilleus und die Inschrift; 3, Die Reliefdarstellung des Achilleus; 4, Die Inschrift AXIA/ΛΕΩ←.